

A fürdő kultúra mint a magyar és az udmurt értékrendbeli különbségek kistükre

1. Mi mindenről és hogyan mesélhet egy épület vagy egy helyiség? Mit olvashatunk ki egy fürdőház vagy fürdőszoba pusztá látványából? És annak használatából? Milyen értékrendbeli különbségeket fedezhetünk fel a fürdő kultúrán keresztül az udmurt és a magyar társadalom között?

Ilyen és ehhez hasonló kérdésekre megfelelő válaszokat a kultúra jeltudományi, azaz szemiotikai megközelítésén keresztül kaphatunk. Ehhez abból célszerű kiindulnunk, hogy a kultúra különféle jelrendszereket alakít ki és használ fel. A kultúra fogalma azonban nem a megfigyelhető jelenségeket takarja, hanem a mögöttük megbúvó jelentéseket. A jelenségek éppen e reprezentációs funkciójuk következtében válnak fontossá, hiszen az emberi megnyilvánulások csupán azon kulturális formák jelenlétében létezhetnek, amelyeken keresztül kifejlődnek.¹ De vajon hogyan lehet az építészetet mint jelrendszert vizsgálni? Szemiotikai elemzése természetesen nem lehetséges önmagában, csakis más kulturális rendszerekkel való kapcsolatán keresztül. Az építészeti alkotásnak nem elsődleges jellemzője a kommunikatív jelleg. Ha az építészet kommunikatív jellegéről beszélünk, mindenekelőtt tisztáznunk kell, hogy egy többszintű, nem verbális kommunikációról van szó.² Első szinten egy adott épület vagy helyiség formai jegyei szolgálnak információkkal – akár a felszínes megfigyelő számára is – annak használatáról, funkciójáról.³ De ugyanezek a formai jegyek – és funkcióik is – rengeteg dolgot elárulnak a figyelmes szemlélődőnek a helyiség vagy épület használóinak szokásairól, életmódjáról, értékrendjéről, világképéről.

2. Az európai normáknak megfelelő fürdőszoba és az udmurtok által oly nagy becsben tartott fürdőház (udm. *мышо*) is az emberi test regenerálódásának egyik legmeghatározóbb helyszíne. A fürdőhelyiség megléte vagy hiánya, annak állapota és minősége mind „természetes mutatója lehet a test fontosságának a lakók [és általuk a társadalom] értékrendjében”.⁴

Magyarországon a fürdőszoba használata a polgárosodás és az urbanizáció velejárójaként, a múlt század hatvanas éveitől vált általánossá. Mivel a fürdőszoba elterjedése hazánkban a polgárosodáshoz kapcsolódik, használatának több szimbolikus elemével is találkozhatunk. Ilyen elem lehet például az a hazánkban napjainkra általánossá vált nézet, miszerint a fürdés nemcsak magát a tisztálkodást jelenti, hanem emellett „a test olyanfajta kényeztetését is”, ami a polgáro-

1 Niedermüller 1995: 206.

2 Gráfik 1995: 54–55.

3 Hajnóczy 1981: 379.

4 Kapitány–Kapitány 2000: 95–96.

sodás előtt a hagyományos, „munkacentrikus és vallás uralta erkölcs számára” teljesen elfogadhatatlan lett volna.⁵

Az udmurtoknál ezzel szemben a fürdőház elsődleges funkciója hagyományosan egyáltalán nem a tisztálkodás volt, hanem a vesszőnyalábbal (udm. *вешук*) való csapkodás és a gőzölés. A 19. században a fürdőházat még csak hetente egyszer, általában szombatonként fűtötték be. Az 1920-as években egy szerző azt írja, „a fürdőházat kétszer-háromszor fűtik be hetente [ezt általában ma sem teszik gyakrabban]. A fürdőházban [az udmurt] többet gőzöl, mint mosakszik”. Ez nagy valószínűség szerint arra utal, hogy a fürdőkultúra gyökerei meglehetősen régi időkre nyúlnak vissza az udmurtoknál. Általánosan megfigyelhető ugyanis, hogy azok a népek, melyek később vették át a fürdőház használatát, általában kizárólag, de legalábbis elsősorban tisztálkodásra használják azt.⁶

Máris megfigyelhetünk egy szembeutó különbséget a magyar és az udmurt fürdőkultúra által közvetített értékrend között. Míg nálunk a fürdő elsődleges szerepe hagyományosan a tisztálkodás volt, az udmurtoknál éppen ez a későbbi funkció. Erős értékrendbeli eltérést tapasztalhatunk, ha megfigyeljük, hogy amíg nálunk egy hagyományos, erkölcsös paraszti közösség számára a fürdés kizárólag a tisztálkodásban merülhetett ki, az udmurtoknál éppen ugyanez a paraszti közösség használta – és használja ma is – a fürdőház számos más funkcióját, jól reprezentálva ezzel azt a teljesen természetes emberi igényt, hogy a munkában megfáradt testnek kikapcsolódást nyújtson. A már említett gőzölésen, vesszőnyalábbal való csapkodáson és tisztálkodáson kívül a fürdőház az udmurtoknál még számtalan feladatkört lát el. Használják például gabonaszárításra: ennek azon portákon van jelentősége, ahol nincs erre a feladatra alkalmas gabonaszárító szérű. A népi gyógyításnak is mindmáig a fürdőház a legfontosabb helyszíne.⁷ A betegségek kikúrálásához különféle fafajták ágait és gyógynövényeket is használnak, melyeknek illóanyagait párologtatják. A növényeket magukat pedig a vesszőnyaládba kötik, és a csapkodással érnek el jótékony hatást. Miután a fürdőházban kikúrálták magukat, forró gyógyteaival fokozzák annak az emberi szervezetre gyakorolt jótékony hatását.⁸ Emellett a fürdőház az ember életének lényegében minden fontos mozzanatánál különleges szereppel bír, legyen az a születés, az esküvő vagy éppen a temetés. Az udmurtoknál a szülés hagyományosan a fürdőházban zajlik, és régen a csecsemő 4-6 hetes koráig az anya ott is maradt vele. Mára ez az idő lerövidült. Születése után a gyermek régen kapott egy fürdőháznevet, amit a fürdőházban való tartózkodása idejéig viselt. Az esküvői rituálé részét képezi az a szokás, miszerint a második napon az anyós befűt a lánynak a fürdőházba, majd a fürdőzés után egy varkocsba fonják a lány haját, és csalját kap, mint az a férjzett asszonyoknál szokás.⁹ A temetkezési szertartás is a fürdőházban kezdődik, méghozzá a halott rituális mosdatásával. Napjainkra a befűtött fürdőház a fiatalok számára kedvelt téli gyülekező- és szórakozóhellyé vált.¹⁰

Az udmurt fürdőház utóbb említett funkciója egy újabb feltűnő értékrendbeli különbségre világít rá. Magyarországon „az elengedhetőség a polgári individualisztikus értékrendszer fontos

5 Kapitány–Kapitány 2000: 96.

6 Szagyikov 2001: 76–77.

7 Tóka 2005: 41.

8 Tuganajev 1989: 4.

9 A csalma a férjzett nő viseletének része, fejdísz, amely hímzett fehér vászonból készül. Felöltésekor a tarkón megkötik, és hímzett vége hátul deréktáj alá lelóg.

10 Szagyikov 2001: 76–77.

értéke”, így a saját fürdőszobában történő fürdőzés az „otthonosság legfőbb szimbólumává válhat”.¹¹ Ez természetesen maga után vonja azt is, hogy a fürdőszoba – az intimitás védelme iránti igény következményeként – a kívülállók számára általában tabu. Ezzel szemben az udmurtok egyenesen büszkék fürdőházukra, és a nagy becsben tartott vendég tiszteletének jele, hogy meghívják egy kellemes fürdőzésre. Ezáltal fürdőházuk a társadalmi élet egyik fontos színtereként lép fel. Ez a különbség felhívja a figyelmünket az individuum szerepének értékelésében látható nagy különbségre. Hiszen hazánkban az egyéni használat lehetősége egyre fontosabb értéknek minősül.¹² Napjainkra mind természetesebbé válik, hogy családonként már nemcsak egy-egy, hanem két vagy akár több fürdőszobával is találkozhatunk. Többszintes családi házak esetén mára már általánosnak mondható, hogy a földszinten és az emeleten is van fürdő: ilyen esetekben a használók rendszerint a vendég-családtag elv szerint oszlanak meg. Gyakran láthatunk olyan otthonokat is, ahol egyik fürdőszobán a szülők osztoznak, míg a másikon a gyerekek, sőt az is előfordul, hogy a házastársak is két különálló fürdőszobát használnak. Ez egészen addig fokozódhat, míg végül már minden családtag független tisztálkodóhelyiséggel rendelkezik. Ugyanekkor az udmurt falvak lakói számára ez az individualisztikus megközelítés látszólag nem képvisel különösebb értéket. Sőt, egészen a 20. század elejéig általános volt, hogy egyetlen közös fürdőházat használt az egész nemzetség. A fürdőház ekkor még nem is tartozott egy-egy család portájához, hanem jellemző módon valamiféle természetes víz: folyó vagy tó partjára építették (ezzel védekezve kemencéjének tűzveszélyessége ellen).¹³

A fürdőhelyiségek kapcsán a funkcionalitás, illetve az esztétikai jelleg is fontos jelfunkcióval bír: esetünkben újabb könnyedén észrevehető különbséget tár fel a két nép értékrendjében. Már a felszínes szemlélődő számára is feltűnik, hogy napjaink magyar fürdőszobájára egyre erősebben hatnak használóinak esztétikai igényei. Egyre fontosabbá válik a különféle szerelvények stílusbeli egységessége, a fürdőszobai használati tárgyak színeinek harmóniája, vagy az egyre nagyobb számban megjelenő dísz tárgyak jelenléte. Ez sokszor szinte már a teátrális díszletszerűségig fokozódik. Gondoljunk csak az oszlopokkal szegélyezett tisztálkodóhelyekre, hogy a lépcsőkön megközelíthető, mintegy pódiumszerű emelvényeken álló fürdőkádak hivalkodó jellegéről már ne is beszéljünk.¹⁴ Természetesen nem jelenthetjük ki azt sem, hogy a magyar fürdőszoba maga az esztétikum. Hiszen az eddig bemutatott túlzott eleganciával szemben legalább ugyanannyira jellemző hazánkban annak szöges ellentéte is: a zsúfolt, nyirkos, szűk, levegőtlen tisztálkodóhelyiségek jelenléte, ahol a rengeteg összetorlódó funkció egymást akadályozó segédeszközei között a fürdőszoba használója szinte mozdulni sem bír. Azonban ez a végtelenség mit sem változtat azon, hogy a magyar fürdőszobákra a legkevésbé sem jellemző a funkcionalitás. Az imént bemutatott mindkét szélsőségtől távol áll az udmurtok fürdőházának végtelen egyszerűsége, dísztelensége, ugyanakkor vitathatatlan célszerűsége. Utóbbi felépítéséről annyit mindenképpen el kell mondani, hogy egy kisméretű, általában nyeregretős, ritkábban sátorretős vagy lapos tetős, alacsony, 5-6 boronából álló épületről van szó. Alapozása nincs, padlása viszont igen: természetesen ennek is megvan a maga szerepe: itt tárolják a csapkodásra szolgáló vesszőnyalábokat. A padlást szigetelés gyanánt földdel borítják. Belső terében manapság elkülönül egy előtér (udm. *муничозь*), amely egy tető alatt van a fürdővel. Ez

11 Kapitány–Kapitány 2000: 97.

12 Kapitány–Kapitány 2000: 97.

13 Szagyikov 2001: 75.

14 Kapitány–Kapitány 2000: 98–100.

régen nem létezett, csupán egy kis szélfogó volt az épület bejárata előtt.¹⁵ A fürdőház gyakran kis ablakkal rendelkezik. Belső elrendezése ugyan viszonylag változatos képet mutat, de ezt sem esztétikai okok magyarázzák, csakis a funkcionalitás. Amit mindenképpen megtalálhatunk benne, az a nyitott kemence kövekkel (udm. *мунчоур*), egy vagy több pad, kondér, amiben a vizet melegítik, valamint különböző vízmérésre szolgáló edények. Az udmurt fürdőház egészen a 20. század elejéig még kéménnyel sem rendelkezett (udm. *сьöд мунчо*), a füst az ajtón vagy egy kis füstkivezető nyíláson át távozott.¹⁶ Szintén a praktikus kialakítást szemlélteti, hogy a fürdőház padlózatának gerendái között rések vannak, amelyen át a lefolyó víz szabadon távozhat, valamint az is, hogy a hagyomány szerint lombos fa (nyírfa, rezgőnyár) boronáiból készül a jó fürdőház, a széles padokat rezgőnyárból, nyírfából, hársfából vagy topolyából készítik, mert ezek „lélegeznek”, vagyis nem rothadnak el.¹⁷

A fürdőhelyiségek használatával, külsejével, valamint az azok által közvetített értékrendbeli különbségekkel kapcsolatos eddig tárgyalt információkat a könnyebb átláthatóság kedvéért a következő táblázatban összegezhjük:

	MAGYAROK	UDMURTOK
<i>Elsődleges funkció</i>	Tisztálkodás.	Vesszőnyalábbal való csapkodás és gőzölés.
<i>Az általa hordozott információ</i>	A hagyományos (polgárosodás előtti) magyar erkölcsi normák számára nem elfogadható a test öncélú kényeztetése.	A hagyományos udmurt értékrend teljesen elfogadhatónak tartja a munkában megfáradt test ilyenfajta kikapcsolódását.
<i>Egyén – társadalom</i>	A fürdőszoba a kívülállók számára gyakran tabu, mert az egyéni kikapcsolódás nagy jelentőséggel bíró helye.	A fürdőház a társadalmi élet egyik fontos színtere.
<i>Az általa hordozott információ</i>	Az individualisztikus értékrend van előtérben.	A közösség érdekei fontosabbak az individuum érdekeinél.
<i>Esztétizáltság – funkcionalitás</i>	Gyakran a túlzásokig menő díszítettség a berendezésben, valamint annak szöges ellentétéként a diszfunkcionális, szűk, nyirkos, túlszűfolt fürdőhelyiség.	Egyszerű, funkcionális berendezés.

15 Volkova 2003: 80–108.

16 Szemjonova ? : 133.

17 Tuganajev 1989: 4.

Az általa hordozott információ	A funkcionalításra való törekvés általában háttérbe szorul az esztétikum iránti igény mögött, a külsőségek fontosabbak a praktikumnál.	Az esztétikum jelentősége elenyésző a funkcionalítás mellett.
--------------------------------	--	---

3. Összegzésként elmondhatjuk, hogy a fürdőhelyiségek és a fürdőkulturák közti eltérések számos információt hordoznak a két nép értékrendjének különbségeivel kapcsolatban. Ennek ellenére tisztában kell lennünk azzal a ténnyel, hogy az értékrendbeli eltéréseknek sok esetben egyszerűen az az oka, hogy míg a magyar viszonyok vonatkozásában a falvakban és városokban általánosan használt tisztálkodóhelyeket vettük vizsgálódásaink alapjául, addig az udmurtoknál a jobbára csak falvakban használt fürdőházakat állítottuk érdeklődésünk középpontjába. Utóbbi ezért nem fedi le a városi lakásokban élő udmurtok tisztálkodási szokásait, ezt esetleg érdemes lenne egy későbbi vizsgálat tárgyává tenni. Másrészt a magyarországi fürdőszobák esetében gyakran nem az úgynevezett „átlagról” beszéltünk, hanem sok esetben a végleteket ismertettük, az udmurtok fürdőkulturájánál viszont nem találkozunk ilyen mértékű szélsőségekkel, így az ő esetükben sokkal egyszerűbb volt az „átlagoshoz” közeli állapotot vizsgálni.

Irodalom

- GRÁFIK Imre, Jelünk a világban: kultúránk. Szombathely, Savaria University Press, 1995.
- HAJNÓCZI Gábor, Szemiotikai perspektívák az építészetben. In: Kultúra és szemiotika (szerk. Gráfik Imre – Voigt Vilmos). Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981.
- KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor, Beszélő házak. Lakásaink szimbolikája. Magyarország, 1990-es évek. Budapest, Kossuth, 2000.
- NIEDERMÜLLER Péter, A „szimbolikus” és a kulturális elemzés: megjegyzések a szimbolikus antropológiáról. In: „Jelbeszéd az életünk”. A szimbolizáció története és kutatásának módszerei (szerk. Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor). Budapest, Osiris-Századvég, 1995.
- SZAGYIKOV, R. R., Poszelenyija i zsilisa zakamszkih udmurtov. Ufa, 2001.
- SZEMIONOVA, I. G., Tyipi poszelenyij i zsilise na Vjatke. In Enciklopedyija zemlji vjatszkoj v. 10 t. T. 8. Etnografija i folklor. Kirov.
- TÓKA Anita, Az udmurt népi építészet. Szakdolgozat. Budapest, ELTE, 2005.
- TUGANAJEV, B., Muncso no emjaskon. Szov. Udmurtija, 1989. nov. 10, 4. o.
- Volkova, L. A., Zemljegyelcsezskaja kultura udmurtov (vtoraja polovina XIX – nacsalo XX veka). Izsevszk, 2003.